

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA LEKSIK-SINTAKTIK STILISTIK USLUBLARNING QIYOSIY TAHLILI

Abdujabbarova Difuza Olimovna

Samarkand State Institute of Foreign Languages

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7736414>

ARTICLE INFO

Received: 05th March 2023

Accepted: 14th March 2023

Online: 15th March 2023

KEY WORDS

Sintaktik sinonimiya, gap, sintaksis, simmetriya, lisoniy belgi, leksik nominatsiya, semantik yadro.

ABSTRACT

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari uslubiylati qiyosiy tahlil etiladi. Sintaktik mazmuniyat gap mazmuni sof, alohida olingan holda o'rganmaydi, bunday qilish, albatta, shakl va mazmun dialektikasini buzishga olib keladi. Sintaksisda ham ma'no kategoriyasi, umuman, tilda bo'lganiday, markaziy masaladir, ammo sintaksis va mazmuniyat (semantika) ni qay tarzda bo'lsin bir-biridan keskin ajratish ulardan qaysi birining birinchi jihatga chiqarilishidan qa'tiy nazar kutilgan natijaga olib kelmaydi.

KIRISH

Sintaktik nazariya ikki tomonni, ya'ni ham shakliy, ham mazmuniy tomonni to'liq nazarda tutgandagina, u haqiqiy nazariya bo'la oladi. Chunki gapning shakliy va mazmuniy qurilishlari o'rtasidagi aloqa benihoya murakkab va ziddiyatli bo'lib, juda ko'p asosiy hollarda bu qurilishlar bir-biri bilan aynan bir xil, teng, muvofiq aloqada bo'lmaydi, ular o'rtasida deyarli hamisha muvofiqlik (simmetriya)ning buzilganligi kuzatiladi¹. Dastlab S.Karsevskiy tomonidan oldinga surilgan lisoniy belgining nomuvofiq dualizmi haqidagi konsepsiya sintaktik sathda ham to'liq namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

V.G.Gak gapni so'zdan farqli o'laroq, to'liq til belgisi deb hisoblaydi va gap ("высказывание")ning referenti vaziyat (ситуация) ekanligini ta'kidlaydi. U yozadi: "Gap yaxlit situatsiyaning nomi sifatida kelib, leksik nominatsiyadan mutlaqo farq qiluvchi o'ziga xos nominatsiyadir". Gap vaziyat bilan bevosita bog'lanadi, ya'ni gapning ifodalanuvchisi vaziyat, muayyan dalil, shuning uchun ham gap to'liq til belgisi hisoblanadi. So'z esa ana shu to'liq til belgisi tarkibiga kirgandagina vaziyat bilan bog'lana oladi, ana shunga ko'ra so'z xususiy til belgisidir. To'liq til belgisi sifatidagi gapning bu denotativ tomonini O.I.Moskalskiya gapning "gapning semantik yadrosi" deb ataydi. Albatta bu "semantik yadro" gap mazmuni to'lig'icha qamrab olmaydi, balki gap mazmuning muayyan bir jihatini tashkil etadi. Shunday

¹ Ashurov Sh. S. Ingliz va o'zbek tillarida kesim tipologiyasi. Nom. diss, Samarqand, 2017.

bo'lsa-da, gapning shakliy va mazmuniy qurilishlari o'rtasidagi nomutanosib munosabatni belgilashda ayni shu "semantik yadro" ahamiyatlidir².

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Sh.Balli atamallari bilan aytganda, muayyan bir diktum turli moduslar bilan birga ifodalanishi mumkin. Masalan, **Ahmad o'qiydi, Ahmad o'qisa edi, Ahmad o'qimoqchi, Ahmad, ehtimol o'qiydi. Ahmad studies; If only Ahmad studied; Ahmad is going to study; Perhaps Ahmad would study** gaplarining hammasida ayni bir diktum ifodalangan, ammo har bir gapda boshqa- boshqa modus ifodalangan, ya'ni fikrlovchi sub'ektning ayni bir ob'ektiv mazmunga turli munosabati aks etgan. Ko'rinadiki, ob'ektiv mazmunhar qanday gap mazmunining asosini, "semantik yadrosi"ni tashkil qiladi³.

Tilda semantik-sintaktik nomuvofiqlikning yuzaga kelishi tildagi doimiy ikki tamoyilning – ortiqchalik va til vositalarini tejash tamoyillarining u yoki bu shaklda namoyon bo'lishidan iborat. Birinchi tamoyilga ko'ra bir sintaktik sodda gapda ifodalanishi lozim bo'lgan muayyan bir propozitsiya sintaktik qo'shma gapda ifodalanishi mumkin, natijada mazmunan sodda, ammo sintaktik qo'shma bo'lgan gaplar shakllanadi. Albatta, bunday gaplar qurilishida semantik-sintaktik nomuvofiqlik yuzaga kelgan bo'ladi. Sh.Balli ta'biri bilan aytganda, ayrim hollarda (masalan, *I think that this accused is not guilty; I think you are cheating*) modus va diktum alohida-alohida va to'liq ifodalanishi mumkin. Ingliz tilida bunday holatlar juda keng kuzatiladi. Ergash gapli qo'shma gaplarning ayrim turlarida bosh gap to'lig'icha sub'ektiv mazmunni (Sh.Balli: modusni), ergash gap esa ob'ektiv mazmunni – propozitsiyalarni (Sh.Balli:diktumni) ifodalab keladi.

NATIJALAR

Ikkinchi darajali predikatsiyali sifatdosh o'rami qatnashgan gapning mazmuni o'ramdagi propozitsiyaga ko'ra murakkablashuvi, ya'ni bir sintaktik sodda gapda ikki mazmun munosabati joylashishi mumkin. Bunda tizim asosiy predikatsiyadagi sub'ektni mantiq jihatdan ta'kidlash, uni sifatlash, tasvirlash maqsadiga qaratilgan bo'ladi. Ushbu gapda buni ko'rish mumkin. *Fascinated by the beauty of the nature Kuldoshali looked down on to his feet//Tabiat sehri elitgan Qo'ldoshali oyoq taglariga qaradi (Y.Sulaymon)*. Shuni ham qayd etish mumkinki, agar mantiqiy ta'kid **Qo'ldoshali** so'ziga emas, balki **tabiat sehri** birikmasiga berilishi lozim bo'lganda, ko'chim yana ham boshqacha bo'lardi, ya'ni **Qo'ldoshalini elitgan** shaklidagi sifatdosh o'rami shakllantirilib, gapda ega vazifasidagi mazkur **tabiat sehri** birikmasi "tashqariga" aniqlanmish sifatida chiqariladi: *Fascinated by the magic of the nature...//. Qo'ldoshalini elitgan tabiat sehri*, masalan: *Nature embraced everyone....// Qo'ldoshalini elitgan tabiat sehri hammani o'z og'ushiga oldi*. Bunda sifatdosh o'ramdagi subyekt bo'lak, ya'ni ikkinchi darajali predikatsiyaning sub'ekti sintaktik jihatdan ifodalanmaganday bo'lib ko'rinadi. Aslida gapdagi asosiy predikatsiyaning sub'ekti (*nature fascinated//tabiat sehri oldi*) bilan ikkinchi darajali predikatsiyaning sub'ekti (**tabiat sehri elitgan//fascinated by the magic of the nature**) o'z referentlariga ko'ra bir-biriga mos tushadi, ular bir xil⁴.

XULOSA VA MUNOZARA

² Buranov J. Ingliz va O'zbek tillari qiyosiy grammatikasi. Toshkent, 2013.

³ Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. Toshkent, 2017.

⁴ Tojiyeva O.M. O'zbek tilida ot predikat gaplarning mazmuniy va sintaktik tuzilishi. Nom.diss.Toshkent,1995.

Sub`ekt bo`lagi sintaktik jihatdan bevosita ifodalanmagan sifatdosh o`ramlarda sub`ekt bo`lak, garchi sintaktik jihatdan bevosita ifodalanmagan bo`lsa- da, mazmuniy jihatdan asosiy predikatning sub`ekti, ob`ekti, belgisi yoki shu kabilari bilan o`z referentiga ko`ra bir xil bo`ladi. Boshqacha qilib aytganda, mazkur ikkinchi darajali predikatsiyaning sintaktik jihatdan ifodalanmagan sub`ekt bo`lagi asosiy predikatsiya ifodachisi bo`lgan gapda mazmunan mavjud bo`ladi. Ana shu asosiy va ikkinchi darajali predikatsiyalarni ifodalashda u yoki bu darajada qatnashuvchi muayyan bo`laklarning referent jihatdan bir xilligi bir sodda gap doirasida ikki yoki undan ortiq propozitsiyaning ifodalashini ta`minlaydi va, demak, gap mazmuniy qurilishining murakkablashishi uchun zaruriy sharoit yaratadi.

References:

1. Ashurov Sh. S. Ingliz va o`zbek tillarida kesim tipologiyasi. Nom. diss, Samarqand, 2017.
2. Buranov J. Ingliz va O`zbek tillari qiyosiy grammatikasi. Toshkent, 2013.
3. Bushuy T., Safarov Sh. Til qurilishi: tahlil metodlari va metodologiyasi. Toshkent, 2017.
4. Daniyeva M.J. Ingliz tilida otli so`z birikmalarining derivatsion-funksional va matn shakllantirish xususiyatlari. Nom.diss.avtoref, Samarqand,2012.
5. Komilova X. O`zbek tilidagi to`ldiruvchilar haqida. A.S.Pushkin nomidagi Til va adabiyot institute asarlari. 1-kitob. T., 2009, 148-bet.
6. Tojiyeva O.M. O`zbek tilida ot predikat gaplarning mazmuniy va sintaktik tuzilishi. Nom.diss.Toshkent,1995.